

ՈՍԽԱՐԱՐԱՐ ԵՎ ՆՈՒՄԱՐՆԵՐ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴՐՈՒՄԸ

Ազգի մը գրականութեան պայծառութեան գլխաւոր եւ առաջին պայմանն է՝ իւր խորհրդող շարքն՝ ըստ լեզուի՝ օրինակ է՝ հոգեւոր, շնորհաբոյն եւ դիւրագոյնս յայտնելու համար, լեզուի մոնետնալ։ Թէ լեզուն անհրաժեշտ կարեւոր է մարդու՝ իւր մտածութեանց մարմին տալու եւ զանազան իւր նմանոյն բերանացի կամ գրով հաղորդելու համար՝ այն ամենուն յայտնի է։ — Բայց կայ այսօր քառ կամ անքառ, հարաւոր կամ անհարաւոր (խորթ) բարբառ մը, զոր անհատականը կը գործածեն իրենց ինքնախորհրդ գաղափարներն ի լոյս ընծայելու։ Որն է արեւօք այս բունն եւ անբունը, հարաւորան կամ անհարաւորը։ Որոշել զգուշարին չէ. վասն զի երկուքն ալ յայտարար ծանուցիչներն այնպէս լուսաւոր են, որ սակաւիկ մի մտադրութիւն ընտրին աչքին կը զարնեն, եւ սրունին գիտնող ականքն արդէն իսկոյն կը զանազանէ։

Ամեն ազգ իւր բնութեան, հայրենեաց, օգարածմունն եւ այլ պարագաներու ենթարկեալ ըլլալով, բնականապէս որչափ որ բնութիւնն այլազգ է եւ երկրին հանգամանքն զատ են ի միւսոյն, նոյնչափ ազգին ընդհանուր խորհելու կերպն այլազգ է եւ իւր խորհրդող շղթան տարբեր տարբեր օղակներէ տողած։ Ի՛նչ նշանաւոր տարբերութիւն է որ կը նշմարուի, նոյն իսկ Եւրոպոյն եւ բարեխառն գոտոյն հիսիսային սառուցեալ կողմանց բնակչաց մէջ. ինչուն մէկուն առատ խորհրդող եւ նորաստեղծ գաղափարաց վառվռունքութիւնն ու աշխոյժը՝ կը տարբերի հիւսիսարեւմտի բնակչաց ծանրախորհրդ, աղքատմաստ գաղափարներէն. ինչուն արեւօք իրենց երակաց մէջ հաստատ ջերմութեամբ արին ունեցող եւ նոյն բնաստուր կարողութիւններով ու ձիրքերով զարգեալ ընտ. լեզունալիցք եւ երբեմն նաեւ համարաբարձ՝ այնպէս լայնահիստ անընդհատութեամբ իրարմէ հեռունն։ Բայց ինչուն այնպէս հեռաւոր օրինակներ ներդրակաւունք մեր խօսքերուն։ Աշխարհագրական լայնութեան գրեթէ նոյն աստիճանին վրայ են՝ ի բնէ վառվառն, աշխոյժ գաղղիացին եւ ծանրաբոլիս ու զգուն գերմանացին. եւ սակայն Բնչ մեծ խտրութիւն է, որ ընդհանրապէս այս երկուքին մէջ յեականս կը տիրէ։ . . . Օ՛րն է, երկիրն է, քաղաքն է, այդ զարմանալի երեւութիւնն պատճառն։ Ստոյգ է եւ ամենատոյգ. բայց ուրիշ պատճառ ալ կայ, զոր մի մասն է

գլխաւորագոյն իսկ կրնանք անուանել։ Իւրաքանչիւր յանձին կը ցուցնեն ինչ որ իւր բնութեանը մէջ ունի։ Տարբեր են բնութեան խառնուածքով, տարբեր են եւ խորհելու կարողութեամբ. բնական հետեւութեամբ ուրեմն նաեւ եւ խորհրդող բացատրութեան մէջ ալ, այսինքն լեզունալիցք եւ լեզունալիցք։ Բայց ինչպէս արեւօք է ի խորհուրդս, նոյնպէս զարդարուն եւ ծաղկաբան ի իսոս ընդ հակառակն ծանր է ի խորհելու գերմանացին, ծանր են անապաշտօնքն եւ ի իսոսա։ Բայց երկուքն ալ երեւելի ի մտածնագրութեան՝ եւ երկուքն ալ յառաջարկմութեան եւ կատարելութեան ճամբուն մէջ, թէեւ ոչ հաստատապէս ընդհանրացած կամ միապէս գեղեցիկ։

Հոս պահ մի կանգ առնուք եւ դառնաք այս ընդհանուր համեմատական խորհրդականութիւններէն մեր հայ լեզուին վրայ ուշադիր հայեցուածք մ'արձակելու։ Կամ երկրին հանգամանքներէն կամ աշխարհագրական դիրքէն, կամ իւրաքանչիւրոց զատառարկական կրթութեանն եւ կամ նոյն իսկ իւրաքանչիւրոց բնագոյնս բնութեանն, ամեն մէկն իրեն յատուկ խորհելու կերպն ունի եւ ան ալ՝ իւր բնութեան խառնուածքին համեմատ, բնականապէս նաեւ իւր խորհրդներն յայտնելու եւ բացատրելու սեպհական լեզու. սակայն ամենքն նոյն հաստատակաց օրինաց ենթարկեալ են, զոր օրինակ լեզունալիցքն անուանել սովոր ենք, եւ այս միաւորիչ զօրիւ ազգի մը ամեն անհատներն, թէեւ զատ եւ որիշ խորհրդող կերպ ունենան, կարար հետ կը զօգրին ու կը կապուին եւ այսպէս ի կողմն գոյնազոյն ծաղիկներէ կազմուած ճաշակալից փունջ մը, որ որչափ երկնագոյն է, նոյնչափ ակնհայտ հեշտականութիւն կը պարգուէ աչաց։ Այս հաստատակաց օրինակն խոտորուն արծառի կ'ըլլայ եւ նախապէս կեղտ անուան, թէ անքառ եւ անհարաւոր լեզու կը գործածեն։ Այնպէս կարեւոր է այս՝ օրինակ լեզուի կողմանն որ եթէ անտես ըլլայ, Հայն՝ Հայու գրածն զգուշաբար կրնայ հասկընալ, եւ կամ կարի սակաւ տառնալու

1. Թէպէտ ոչ նաեւ ի գիտութեան վասն զի աշխարհածառնով եւ անուանալի ճշմարտութիւն է այս օրս, թէ գերմանացին խորաբնիկ եւ խորամուկ եւ արմատապէս է գիտութեան մէջ, որով նաեւ ամենամեծ գիտնող գիտնողներն ալ ըստ մեծի մասին գերմանացիք կամ գերմանական ցեղի ազգեր են. թէ եւ գաղղիացիք մէջ ալ եղած են եւ կան եւ պիտի ըլլան գիտականագոյն անհատ անմիջ։

հեռւ ֆէրմ-ի-ն¹ ի վիճակի կ'ըլլան գաղափարաց եւ խորհրդոց յարաբերութեան մէջ իրարու համամիտ գտնուիլ: Ահա գործնական ուղեցոյց մը մեր օրագրաց сoryphեններու, որոնք միշտ կը ձգտին ընդհանրութեան համար գրելու, եւ կը գրեն, բայց իրենց բրածն իր մնայ միշտ իւրենց ընթերցողաց փոքր մի մասին համար դիւրամատչելի, իսկ մեծամասնութիւնն . . . գոհ է եթէ ամբողջ թերթին մէջէն մանրալուր մը կամ phrase մը հասկընայ, որ ինչպէս այստեղ է, յօդուածագրաց եւ խմբագիրներու դիւած նպատակէն խոտորած անուղղակի օգուտ մըն է:

Դառնանք վերստին յառաջ տանինք մեր սկսած համեմատութիւնն:

Եթէ Գերմանացի կամ Գաղղիացի մը ըստ քմաց ջանար ամէն բանի մէջ իւր հարազատ լեզուն² միւսին³ փոխել⁴ որ իրեն նկատմամբ անարագաւոր է, ձեւել ու չափել, զոհելով իւր խորհրդոց կերպն եւ իւր բնական լեզուն⁵ օտարին, եւ փոխանակ իւր ֆռնն, ըստ իւր լեզուն⁶ օրինաց գամ քան զգամ յառաջացնելու եւ զարգացնելու, ջանար մանաւանդ "սֆռնն" յիւրն պատուատելի, միթէ յայսին չէ որ ոչ թէ յառաջագէմ չի զարգացնելու իւր լեզուն, այլ "օտարակիր պատուանդան" կ'ընէ "բառնալու միայն զայլոց բռնո", թողով անպատասպար եւ կապուտ կողովաւոր իւր բնագիւղ զարգերէն: Այս համեմատութիւնն զգալիաւորաբար կը ստիպուինք հաստատել մեր արդի լեզուին վրայ, որուն կարծես թէ նախընթաց խորհրդածութեան մէջ տխուր ընդդիմապատկերն կը նկարէինք:

Հազու թէ ծնաւ մեր արդի լեզուն եւ իւր ժառանգակալ դուստր իւր հարուստ մօրը ժառանգութիւնն վայելելու կոչուեցաւ՝ ահա իսկոյն թողեալ լքեալ իւր հարազատներէն, որոնց քմաց ու ճաշակին անհամ, աղքատին եւ անպաճոյճ կ'երեւար, տախտակեաց յանուղ որ իւր կարուած բռնին վրայ պատուատուութիւն "անբուն եւ անհարազատներ", եւ այնչափ յաճախութեամբ, որ ասոնց մեծաբուն ծանրութեան տակ իւր դեռահասակ, սակաւամայ զօրութիւնն սկսաւ կ'ընէ եւ բոլորովին իսկ ընկճուելու փտանդն ինչաւ: Մեր արդի լեզուն այնպիսի վիճակի մէջ կը գտնուէր ասկէ շուրջ 20—29 տարի յառաջ որ մեծապայս կը վառէր սպիգաւոր Հայուն միտքն եւ հնուապատ աչքն, ապահովութիւն խոտանալով, որ բնաւ "հարթեման, ծանրալուր, անշնշտ մեռելու

թեան"¹ տխուր վիճակին մէջ պիտի չգաղտնեցընէ իւր ընթացքն, այլ մինչեւ իւր մօր գեղեցկութեան հաւասար եւ զուգական ըլլալու պիտի ջանայ: Բայց ահա մեծ վտանգ մը կը սպառնայ, այս իւր ջանքն բոլորովին ի դերեւ հանելու եւ նշմարացած ճամբուն մէջ խեղ, հաշմանդամ² կիտմահ ընելու, այսինքն, կ'ուզեմ ըսել, իւր մօրն առաւել յառաջադիմութեան խափանարար արգելքն այս դատեր ալ խոչընդոտն ըլլալ կ'ուզէ: Բացատրենք մեր ըսածն: Խրափ զարգացած եւ իւր մեծապայծառ ժամանակին ամէն գաղափարաց բարաւթ թարգմանն եղած կ'ըլլար այն ոսկեղարեան "Հայո՛, գրիշն, եթէ յետիւց զայն ըստ պատշաճի գործածել պիտնային. որչափ ճոխացած պիտի ըլլար Հայ մատենագրարանն ըզգամհատոր ոսկեղարեան երկերով, եթէ գոնէ դար մը միայն դեռ պայծառ շողրէ մեր մատենագրութեան պաղպաղուն աստղն: Նշեն իսկ ցմեղ հասած մեծագին հասկոտորներէն զոնէ քանի մը հատար, ինչպէս այլազգ կ'աւանդէին մեր մեր բնիկ, վաղամեռիկ լեզուն, եթէ ամէնքն իրենց "հարազատ", լեզուն³ միշտ, յարգած եւ այն ոսկեգիծ գրիւն ճշգիր շարժած ըլլային: Բայց երկրորդ դատուաշակներուն ունեւ⁴ առաւել իրենց քմաց տխրոժական գտնելով յուսական լեզուն, ջանացին անոր կանոնաւորութիւնն եւ համաձայնութիւնն իրենց բնիկ լեզուն մէջ ալ մուծանել, եւ միշտ⁵ հայերենը ֆեդիցիոնդէլա⁶ նպատակաւ, սակայն երանի թէ իրենց բնիկ լեզուն գանձերն ի գիր անցնէին⁷ իւր յատակ պարզութեան մէջ առանց ֆեդիցիոնդէլա տնդէն վարակելու, որ, ինչպէս, այսպէս, միշտ կը հիւծէ ու կը մաշէ, կը գունատէ ու կը սպիւղղորէ: Ատով ջանացած կ'ըլլային զխոսինքս առաւել եւս "յերբերեւ հառաջներէ ի ֆրոմ-ի-ն"⁸ ճշմարտութեան ոսկեղարեան գրաբարի:

Եւ ի՞նչ եղաւ արդեօք այս անօգուտ, անախտակ ջանից արդիւնքն, եթէ ոչ խառնել ու խանգարել՝ յատակ լեզուի մը անխառն ոճը: Սակայն հոս կանգ չառաւ այս "գեղեցկութեան ճաշակն" այլ ինչաւ կարգ ըստ կարգէ մինչեւ հայացի զօրից բարբառոյն հաստաբխտ հիմունքն եւ զայն զօր "հայաբարբառ, հայերենախոսն"⁹ բնական ասացուծով կամ պարզ բառով կ'ըսէր, սկսաւ անբնական, տգեղ, բազմախոսն եւ խոլորտական բառերով արտաբերել: Եւ որով

¹ Երբորդուում, 1884:

² Որչափ պարզապէս եւ Գ. Մալաթի:

³ Գրիւն, էջ 15:

⁴ Աղաթմանգիւղ, ապ. Ղեկեւ, էջ 633:

հետեւ Հայք ցանկ երթակայ էին յունական հզօր ազդեցութեան՝ չընցան զերծ եւ ազատ մնայ նաեւ յոյն լեզուին ազդեցութենէն։ Եւս քան զեւս տկարանալով Տայերէն բարբառն՝ ժամանակին անյաջող եւ ասարզէպ պատահարաց նպաստելովն, կամաց կամաց յընթաց չորեք-տասան դարուց աղտացաւ, նուազեցաւ եւ հոսակ ուրեմն ի սպառ շինաւ իր բոցանշող լուսաւորութիւնն։ — Քանի՜ երախտեօք պիտի չլիշա-տակէիք մեր Մշակութեան, եւ — tutti quanti — անունները, իմէ իրենց բնական լեզուա գրէին ինչ որ գրել ուզած են, քանի՜ գանձեր անկորուստ պիտի պահուէին, որչափ հին հայկա-կան, բնական ասացումներ, բնական ոճեր, պիտի պրծէին ժամանակին կորստաբեր ու ուշացուցիչ ժանկերներէն։ —

Սոյն ծակատաքիրն կ'երեւայ թէ իւր դստեր ծակտին վրայ ալ գործնուած ըլլայ. եւ այս ահա կ'առաջնորդէ կը տանի զմզ մեր աշխարհաբար լեւն՝ աղբէ վէտին վրայ քանի մը գիտողութիւններ ընծաւ։

(Ըարաւ-իւն.)

Հ. Գ. ՄՐՆ.

Ո Ւ Ղ Ե Գ Ր Ա Վ Ա Ն

Ս Ն Ի Ժ Ո Ղ ՈՒ Թ ՈՒ Ս Ո Ւ Վ Ա Ն Ե Յ Ն Բ Գ Ը

ԺԺ.

Ողբաւ։

Պարզեցաւ մեր առջեւ Ռուսաստանի ամէնէն գեղեցիկ քաղաքներէն մէկը, կամ ինչպէս սովորաբար կ'անուանեն, հարաւի մայրաքաղաքը՝ Օդէսա։ Եր գեղանկար գիրքովն եւ ծովային բազմազան տեսարաններովն Օդէսան՝ ճանապարհորդին վրայ նոյն իսկ առաջին անգամէն, դեռ ներս չմտած, շատ հաճելի ապաւորութիւն կը գործէ։

Հոգեւոր հաննջ զմզ առաւ. նուական ընկերութեան նաւամատուցին վրայ, ուր բազմաթիւ միասն եւ երկիւր այլեւայլ կառքեր անհամբեր կը սպասէին յաճախորդին։ Առաջին նայուածքով կը տեսնուէր, որ Օդէսա՝ գերազանցապէս առեւտրական քաղաք էր, որովհետեւ իր լաւագոյն մասը, բնդարձակ ծովեզերքը, կատարեւելոց յստակացած է զվաճապահութեան։ Ըարբ շար նաւամատուցներ, նաւահանգիստներ եւ ծովեզերեայ ու ծովա-միջի քարափոռք, բոլորն ալ զբաւուած էին ծովու կողմէն ամէն տեսան նաւերով եւ ցամաքէն երկաթ-ծաւուր կառքերով, շտեմարաններով ու գործարաններով եւ գանապան բռններով։

Հրաժեշտ տալով Մ. Ի. Վ. ին, առի իրեղեններս եւ նստայ ամէնէն յառաջ դիմացս ելած

կառքը, որ մէկ քառորդէն բերաւ զեւ կենդանա-կան պանդոկը։ Պանդոկայեպետը լաւ սննեակ մի յատկացաւ ինձ, փողոյի վրայ նստող, դին նշանակելով օրական 2 ր. 50 կ. Էւտո նշանաւոր դիրք ունէր այս պանդոկը. մէկ կողմը թէնտարն, միւս կողմը ստորկանութիւն, դիմացն ալ ուսուսական մայր եկեղեցի, — երեք իրարմ բուլբուլին տարբեր հիմնարկութիւններ։

Քաղաքին բուլբուլին տնծանօթ՝ եւ խկոյնի դիմացի այնտեղ բնակող Վ. պրլեսիցի. Գ. եւ Օ. Ա. — ճեան եղբայր տունը, որոնք քաղաքին բնորոշա-գոյն՝ Դըշէ-ասէ-ի փողոյցին վրայ սեպհական կա-լուածներ ունէին եւ ասոնց եկամտով կ'սպրէին։ Եւ Ա. — ճեան եղբայր հետ շարք որ ամբողջ բանա-գործ արի ինձ Օդէսա շուրջ գալ եւ ուսումնա-սիրել — որոնց կը յայտնեմ՝ այստեղ իմ անկեղծ շնորհակալութիւնս իրենց հիւրասիրութեան եւ օգնութեան համար։

Օդէսա իր մեծութեամբն Ռուսաստանի մէջ՝ չորրորդ տեղը կը բռնէ, եւ կու գայ Պետերբուր-գէն, Մոսկուայէն եւ Վարշաւայէն վերջը. բայց իր մաքրութեամբը, կանոնաւորութեամբն եւ գեղեցի-կութեամբն եւ ոչ մէկ քաղաքէ վար կը մնայ. աւելի բնորոշական քաղաքի կը նմանի՝ քան ուս-սականի։

Փողոցները մեծ մասով լայն են, ուղիղ եւ աւելի կանոնաւոր քան տեղ տեղ նոյն իսկ Պե-տերբուրգիները։ Մէլեռնոյ ամբողջ 5 աստէն (10 մեթր) սալալատակ է բնորո սեւ զարմիրու եւ երկու կողմն ալ բնդարձակ ճեմակը կայ, նոյնպէս կարգաւորեալ սալալատակ եւ երկու կողք ալ հովա-նաւոր ծառեր, որոնց շնորհիւ Օդէսայի գրեթէ բո-լոր փողոցները բուլբուրի երեւոյթ են առած։ Գի-շերային լուսավառութիւնը զեւս եւս գազով է, բայց տեղ տեղ ելեկարսկան լոյսն արդէն կ'իշխէ, եւ գուցէ մօտ ապագայի մէջ աւելի ալ բնդարձակի։

Օդէսայի փողոցներուն առանձին յատկու-թիւններէն մէկն ալ այս է՝ որ տեղ տեղ կամրջ-ներով իրարու կապուած են։ Այս կամրջներուն տակէն ոչ թէ չուր կը վազէ, այլ նոյնպէս կանո-նաւոր ցամաքային անցուղարձ կայ։ Ինչպէս կ'երեւ-այ՝ քաղաքին դէպ ի ծովեզերք տանող մասը խա-շաճեւ կորուած եւ երկու ձորով, կամ խրամատով, զորոնք իրարմ հետ միացնելու եւ փողոցներուն շարունակութիւնը չընդհատելու համար հարկա-դրուած են այս նորօրինակ կամրջները կառա-ցանելու, որ հինգ են թուով։

Ճաշէն վերջ, իրիկուան դէմ, Պր. Ա. — ճեան տարաւ զեւ Օդէսայի զբօսավայրերը։ Գնացին Նախ ծովափնեայ «Կրիկույն-կիւի», կուշուած բուլբուրը, որ ծովեզերքէ բարձր է կանգնած։ Այստեղէն նայելով ամբողջ ծովն ու նաւահանգիստը շատ գե-ղեցիկ տեսարան կ'ընծային։ Երեք կարգ ծառաւղ-ունի, որոնց մէջանցիկը բաւական ընդարձակ է եւ կը լայնատարեւ սօսերին (platane) լայնարձակ շու-քով կը հովանաւորեն իրենց արմատն քովերն հաստատարեւ բազմաթիւ նստարաններ, որոնք միշտ զբաւուած են զբօսադներով։ Ահագոյն երկար բուլբուրը նեղ կու գար այստեղ ճեմող մեծ բաղ-մութեան, որ մէկ կողմէն երաժշտութեան եւ միւս